

Het Vlaamse Ardennenbos anders bekeken: onbekende parels en zeldzame vieze beestjes

Jan Van Uytvanck & Wim Decock
jan_ingrid@telenet.be, wim.decock@scarlet.be

Bekende en onbekende biodiversiteit

De bossen van de Vlaamse Ardennen zijn vooral (en terecht) bekend om hun rijke voorjaarsflora. Op Europees niveau werden enkele bostypes (bv. de bronbossen) en soorten (bv. Beekprik, *Lampetra planeri* en Rivierdonderpad, *Cottus gobio*) die er voorkomen beschermd via de habitatrichtlijn. Maar er is meer. Over de verrassende soortenrijkdom van bv. vleermuizen, nacht- en dagvinders kon je in Limoniet al eerder iets lezen (Blondé et al. 2008, Tack & Blondé 2009, Sierens 2009). Soms duiken ook spectaculaire soorten op zoals bv. het Rolrond vliegend hert (*Sinodendron cylindricum*, Thomaes & Cortens 2008). Het is bekend dat oude bossen (zonder ontginning sinds het einde van de 18de eeuw) de meest soortenrijke zijn voor o.a. planten, loopkevers en spinnen. Voor andere organismen is dit echter veel minder gedocumenteerd. Maar stilaan weten we dat ook de bossen van de Vlaamse Ardennen, ondanks hun voorgeschiedenis van eeuwenlang menselijk beheer en ingrijpen (tot en met ontginnen en herbebossen), complexe ecosystemen zijn die gekenmerkt worden door een grote soortendiversiteit, met vertegenwoordigers uit allerhande functionele groepen (parasieten, humusafbrekers, aaseters, insecteneters, bloembezoekers, roofdieren, grazers...) en habitats (oud bos, dood hout, open plekken, bosranden en -paden, vochtige bodems, bronnetjes...). Die diversiteit in de vingers krijgen is niet eenvoudig. Dit artikeltje, waarin we een aantal minder bekende en/of zeldzame bossoorten de revue laten passeren, levert hier een bescheiden bijdrage aan. We bespreken een aantal ongewervelde dieren

uit verschillende groepen (insecten, weekdieren, miljoenpoten), met bovendien heel verschillende ecologische vereisten. Ze werden de afgelopen jaren zowel gericht gevangen (bv. op licht), gezocht of toevallig gevonden. Het lijstje heeft niet de pretentie indicator- of paraplu-soorten te bevatten, volledig of juist zeer specifiek te zijn. Het illustreert enkel onbekende rijkdom. De ecologie van sommige van die soorten prikkelt ons echter om creatief na te denken over natuurbeheer en -behoud. Dit voedt mee de overtuiging dat een hele waaier aan maatregelen binnen het spanningsveld van zeer gericht beheer tot niets doen en van klein- (microhabitat) tot grootschalig (landschap) beheer aan bod moet kunnen komen voor het behoud van die diversiteit. Als voorbeeldgebieden gebruiken we het Hayesbos en het Kalenbergbos, twee boskernen uit het natuurreservaat De Everbeekse Bossen te Brakel.

Micro's uit de bosrand

Gevarieerde bosranden zijn belangrijk voor een aantal van onze meest bedreigde (en tot de verbeelding sprekende) dagvlinders zoals Boswitje, Grote weerschijnvlinder en Keizersmantel. Minstens even mooi, maar veel minder opvallend zijn sommige microvlinders, die zich eveneens ophouden aan de rand van het bos. Een merkwaardig vliindertje dat we vonden langs de bosrand van het Hayesbos is de Bosoermot (*Micropteryx tunbergella*). We vonden ze begin mei, rustend op bramen en beuken. De oermotten vormen een primitieve vlinderfamilie, met nog bijtende monddelen (dus geen oprolbare

Coureurmotje (Olindia schumacherana) (Foto Jan Van Uytvanck)

zuignuis) die gebruikt worden om pollen te eten van eiken-, esdoorn- of meidoornsoorten (Heath 1983). Over de ecologie (bv. de waardplant) is weinig bekend. Hoewel dit dagactieve vliedertje in grote delen van Europa voorkomt, lijkt het overal zeldzaam, of weinig opgemerkt. Het is dan ook een klein beestje: 3,5 mm lang met een spanwijdte van 8-11 mm. In België heeft de Bosoermot een bolwerk in de provincie Namen. Vóór 1980 was ze ook bekend uit Brabant en Henegouwen (website Vlaamse Vereniging voor Entomologie <http://webh01.ua.ac.be/vve/>, verdere verwijzingen aangeduid met VVE). Nog zo'n klein vliedertje is het Coureurmotje (*Olindia schumacherana*). Deze prachtig gekleurde bladroller lijkt weinig kieskeurig wat de waardplanten betreft (een hele reeks kruiden uit diverse families). Toch is hij overal zeldzaam in België, en op het Hayesbos na enkel van de Waalse provincies bekend (VVE). De mannetjes zijn dagactief langs vochtige bosranden en bospaden, waar ze soms in zwermen voorkomen (Hellers 2002). Beide geslachten komen ook op licht af. In het Hayesbos vonden we het Coureurmotje eveneens langs de bosrand, rustend op bramen en op een Notelaar. Enkele exemplaren kwamen 's nachts ook af op licht.

Gele kamlangpootmug (Ctenophora ornata) (Foto Goedele Verbeylen)

Gangengravers in dood hout

De laatste decennia is het bosbeheer sterk veranderd. Langs de ene kant is het geïntensifieerd (gebruik van zware machines, snelgroeïende clonen met hoge productie), langs de andere kant is er meer aandacht voor kwaliteitsvol hooghout en wordt niet alles gebruikt of opgekuist t.b.v. brandhout. Lokaal (bv. in reservaten) levert dit meer dood hout op dan voorheen. Van dit (bij voorkeur dik) dood hout profiteren bijzondere insecten, sommigen leven in natte en vermolmdde stronken, andere in droge, zonnige delen. Een onverwachte gast in het Hayesbos was de Reuzenhoutwesp (*Urocerus gigas*). Mannetjes vliegen hoog in de boomkruinen en worden zelden gezien, de grotere wijfjes (tot 4cm lang, spanwijdte tot 7cm) vliegen nerveus rond op zonnige zomerdagen of zijn te vinden op boomstammen. Het wijfjes boort met haar legboor meer dan 1 cm diep in liggend of staand dood hout (bij voorkeur zonbeschenen) om er haar eieren (tot 350) in te leggen (in groepjes van 2-8). De larven leven er 2-3 jaar van vermolmd hout en graven er lange gangen (tot 40 cm) in uit. Hoewel Reuzenhoutwespen vnl. in naaldbos voorkomen en vaak in sparren eieren leggen, gebruiken ze ook loofhout zoals populieren en essen. Het verspreidingsgebied omvat heel Vlaanderen, maar de kaart vertoont vooral gaten en de aantallen zijn zeer laag (www.waarnemingen.be).

Een ander indrukwekkend insect dat vrijwel elk jaar in de eerste helft van augustus opduikt, is de Lederboktor (*Prionus coriarius*). Dat opduiken doet hij met een snorrend geluid en hangend achterlijf, vaak aangetrokken door licht. In tegenstelling tot de Reuzenhoutwesp is de Lederboktor een typische bewoner van loofhout op voedselrijke bodems. In Vlaanderen is hij aanwezig in de Zuidvlaamse heuvelrug van de Vlaamse Ardennen en Brabant, maar de waarnemingen zijn schaars (Vandekerckhove & Van de Kerckhove 2001). Er zijn ook enkele gegevens uit de bossen net ten zuiden van de Vlaamse Ardennen. Lederboktorren zijn typische bewoners van oude bossen. De keverlarven leven minstens 3 jaar in het rottende hout van de boomvoet of in de ondergrondse delen van stammen, stronken en wortels. Meestal leven ze in dode of zieke beuken of eiken, maar ook andere loofhoutsoorten worden gebruikt. Nadat de larve volgroeid is, verpopt ze in een omhulsel van eigen uitwerpselen en houtvezels. Een bizar maar schitterend insect is de Gele kamlangpootmug (*Ctenophora ornata*). Vooral de geelzwarte mannetjes zijn opvallende beesten met gevlekte vleugels en lange kamachtige voelsprietten. Gele kamlangpootmuggen zijn echte zomerbeesten. We vonden er een tijdens nachtvlindervangsten met licht aan de rand van het Kalenbergbos. Het

is een typische vertegenwoordiger van oude, natte bossen (ook oevers en oobossen worden vermeld). De larven leven in permanent vochtige, stronken van dikke, dode loofbomen die in verregaande staat van ontbinding zijn en in boomholtes, m.a.w. in bossen met een sterk natuurlijk karakter (Haupt & Haupt, 1998)

Bloemspecialisten

Grote muur (*Stellaria holostea*) mag dan wel geen zeldzame of typische Vlaamse Ardennenplant zijn, ze staat wel bekend als plant van oude bossen en bosranden op rijkere bodem. Wel heel zeldzaam bij ons is de Grijze muurkokermot (*Metriotes lutarea*), een dagactieve microvlinder (9-11 mm) die een heel nauwe relatie heeft met deze plant. De larven leven namelijk van de zaden, die ze binnen in de zaaddoos opeten. Zo'n lege zaaddoos gebruikt de larve dan om er samen met spinsel een draagbaar, beschermend omhulsel van te maken, alvorens ergens in de schors van een boom te gaan verpoppen. Het omhulsel blijft dan achter aan de ingang van het in de schors geboorde gaatje. Waarom de vlinder zo zeldzaam is, is niet bekend. In België is de Grijze muurkokermot behalve van het Kalenbergbos enkel bekend uit de provincies Namen, Luik en Waals-Brabant (VVE). Nog zo'n zeldzame vlinder waarvan in Vlaanderen slechts

Lederboktor (*Prionus coriarius*) (Foto Griet Nijs)

Muurkokermot (*Metriotes lutarea*) (Foto Wim Decock)

waarnemingen van voor 1980 bekend waren (nl. uit West-Vlaanderen, VVE) is de Beverneldwergspanner (*Eupithecia pimpinellata*). De rupsen van de deze nachtvlinder leven in de nazomer van de rijpende zaden en bloemen van Grote en Kleine Bevernel (*Pimpinella major* en *P. saxifraga*). De verpopping gebeurt in de grond. In het Hayesbos zijn er beschutte mesofiele graslandjes in de rand van het bos waar Grote bevernel veel voorkomt. Wellicht zijn dit de voortplantingsplekken van deze soort. Maaibeheer om deze graslandjes te behouden moet dus rekening houden met voldoende mogelijkheden voor de Grote bevernel om te bloeien en zaad te vormen. Het beheer in het Hayesbos werd daarom reeds aangepast: niet alles wordt gemaaid bij de eerste maaibeurt en de 2de maaibeurt wordt verlaat tot na het rijpen van de zaden.

Kieskeurige bodemwroeters

We hadden het al over specialisten van dood hout en oud bosplanten, maar ook de bodem van dergelijke bossen is belangrijk. In oude rijpe bodems onder bos komt een enorme verscheidenheid aan micro-organismen en schimmels voor die sterk varieert naargelang vocht, helling, microklimaat en aanwezig boomsoorten. En daarvan leven allerlei vreemde beesten, waarvan we er twee onder de loep nemen. De Tere aardslak (*Malacolimax*

tenellus) is een kleine, geelachtige naaktslak die strikt gebonden is aan oude bossen. Dit kunnen bossen van allerlei aard zijn, met een voorkeur voor neutrale en iets zuurdere bodems met een rijke strooisellaag, aangevuld met liggend dood hout en schors. Het zijn nachtactieve dieren die zich vooral met de schimmels en paddenstoelen (zoals Russula-soorten) uit de toplaag van dergelijke bodems voeden (Kerney & Cameron, 1999). Er is echter weinig bekend van deze slak (de soort staat ook met de notie 'onvoldoende gekend' op de voorlopige Vlaamse Rode Lijst, Backeljau in voorbereiding) en er zijn ook heel weinig waarnemingen uit Vlaanderen. In het Hayesbos vonden we de Tere aardslak in de rijke humus onder beekbegeleidend bos met Gewone es (*Fraxinus excelsior*), Zwarte els (*Alnus glutinosa*), Zomereik (*Quercus robur*) en Hazelaar (*Corylus avellana*). Nog een zeldzame bodemwroeter is de Oranje kogel (*Glomeris intermedia*). Deze miljoenpoot kan zich oprollen zoals ... oprollers natuurlijk (maar dan uit de familie van de pissebedden) en lijkt daar op het eerste zicht ook wel op. Ook in het Burreken is deze soort al gevonden, o.a. op een warme talud met Gewone brem (website Lampyris). De Oranje kogel zou warme en droge hellingbossen prefereren. Moraal et al. (2003) noemen hem typisch voor oude bossen op lössbodems. Wij vonden hem in nat bronbos

Oranje kogel (*Glomeris intermedia*) (Foto Jan Van Uytvanck)

Tere aardslak (*Malacolimax tenellus*) (Foto Jan Van Uytvanck)

Grote steltmug (Pedicia rivosa) (Foto Jan Van Uytvanck)

met een rijke humuslaag in het Hayesbos. Volgens Kime (2004) is deze soort in België algemeen in de provincies Namen en Luxemburg. Vast staat dat hij weinig mobiel is en zoals de meeste miljoenpoten leeft van dood organisch materiaal.

Tijdelijke bronbewoners

Bronnen en bronbeekjes zijn wellicht de meest typische landschapselementen uit het Vlaamse Ardennenbos. De schitterende Gewone bronlibellen (*Cordulegasterboltonii*), waarvan de larven zich jaren schuilhouden in en op de bodem, zijn gevonden in verschillende bossen in de streek. En op vele plekken kan je nog de Gewone beeklopers (*Velia caprai*) in kleine groepjes over het water zien rennen. Beide soorten zijn gebonden aan zuivere bronbeekjes. De bronnetjes worden echter ook gebruikt door minder bekende insecten zoals wapenvliegen. *Stratiomys potamida* (helaas geen Nederlandse naam) is een prachtig zwartgeel gestreepte wapenvlieg

die we meestal aantreffen op zonnige plekjes en bosranden met schermbloemigen zoals Gewone berenklaau (*Heracleum sphondylium*). Water is echter nooit veraf. De volwassen vliegen zetten hun eitjes af aan de onderkant van bladeren van bomen (bv. Zwarte els en wilgensoorten, *Salix* sp.) aan de rand van beekjes, maar de larven leven enkele weken in het water voor ze uitsluipen. Hoewel *Stratiomys potamida* niet strikt gebonden is aan stromend water en bos, lijkt hij er in de Vlaamse Ardennenbossen toch op aangewezen voor zijn voortplanting. In tegenstelling tot de vorige soort is de Grote steltmug (*Pedicia rivosa*) wel sterk gebonden aan bronbossen. Op het eerste zicht lijkt deze zeldzame grote mug, met markante Y-vormig gevorkte vleugelstrepen, op een langpootmug. Ze behoort echter tot een andere familie (Steltmuggen, Pediciidae). De larven leven enkel in heel zuivere mineraalrijke bronbeekjes en kwelplekken (voor geleerden en freaks zijn dit de zgn. crenobionten).

Ze zijn carnivoor en voeden zich met andere muggen- en vliegenlarven. De volwassen muggen zijn nachtactief en komen soms op licht.

Hand in hand: een divers bos en een ruime kijk op natuur(beheer)

De ecologische eisen en levenscycli van de hierboven vermelde bodemwroeters, gangengravers, gatenboorders, specialisten van bloemen, bronnen, natte, droge en oude bossen en bosranden zijn enorm divers en niet altijd (goed) gekend. We vermelden hier bv. nog snel de Gelijnde micro-ui (*Schrankia teanialis*), een heel zeldzaam nachtvlindertje dat we vonden in het Kalenbergbos. Van deze vlinder zijn nog nooit rupsen gevonden en het is dus niet bekend welke waardplant ze heeft. Er zijn enkel kweekresultaten van gevangen wijfjes en grootgebrachte rupsen op Dophei (*Erica tetralix*), Struikhei (*Calluna vulgaris*) en tijm (*Thymus* sp.) bekend. Dit zijn niet meteen de te verwachten waardplanten in de Vlaamse Ardennen. Omgaan met die kennislacunes en die grote diversiteit aan ecologische vereisten bij het beheer van onze bossen is moeilijk. Dooddoeners in beheerplannen die steeds terugkomen zijn o.a. werken aan 'grote gebieden', 'hoge structuurvariatie', 'herstel van natuurlijke processen' e.d.. Deze begrippen zijn inderdaad heel belangrijk voor natuurgebieden zoals de bossen van de Vlaamse Ardennen, maar ze zijn tegelijkertijd ook erg vaag en soms moeilijk te realiseren. Er is dus ook gedetailleerde kennis over de hulpbronnen (bv. voedsel, licht, warmte, beschutting..) en de levenscyclus van planten en dieren nodig om de biodiversiteit te behouden en tot een doeltreffend beheer te komen. Voorbeelden van dergelijk aangepast beheer zijn bv. het afstemmen van maaidata op de levenscyclus van dieren, bosrandbeheer met aandacht voor bloemrijke zon- en rustplekken voor vlinders, actieve opbouw van liggend en staand dood hout van diverse boomsoorten, open plekken maken en behouden, het aanduiden van plekken waar niets gebeurt (bv. in functie van bodemopbouw en bodemrust), het vrijmaken van bronnetjes in beukenbossen (vaak verstikt onder een dik bladerpakket)... Dergelijk beheer is niet hetzelfde als tuinieren, noch getuigt

het van een te enge soortgerichte benadering. De gedetailleerde kennis van soorten en de toepassing ervan moeten geïntegreerd worden in globale gebiedsvisies, beheerplannen en onze kijk op de bossen van de Vlaamse Ardennen en natuurbeheer in het algemeen. Tot slot willen we vermelden dat we zelf verbaasd waren over de grote soortenrijkdom van de bossen. Op anderhalf jaar tijd vonden we in het Kalenbergbos en het Hayesbos samen al meer dan 400 soorten nachtvlinders. Bij de nachtvangsten kwamen ook allerlei andere dieren op het licht af zoals sluipwespen, aaskevers, wantsen, cicaden, bootsmannetjes, kokerjuffers en muggen...

Referenties

- Blondé P., Dekeukeleire D. & Pecceu B. 2008. Vleermuizen in de omgeving van Bos t' Ename: soorten, landschapsgebruik en beheer. Limoniet 1: 50-58.
- Haupt J. & Haupt H. 1998. Fliegen und Mücken. Beobachtung, Lebensweise. Naturbuch Verlag, Augsburg.
- Heath J. (Ed.). 1983. The Moths and Butterflies of Great Britain and Ireland, Volume 1.
- Hellers M. 2002. Die Wickler Luxemburgs: eine kommentierte Artenliste (Lepidoptera: Tortricidae). Phegea 30: 61-79.
- Kerney M.P. 1999. Atlas of the land and freshwater Molluscs of Britain and Ireland.
- Kime R.D. 2004. The Belgium millipede fauna (Diplopoda). Bulletin van het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen Entomologie 74: 35-68.
- Moraal L.G., van Hees A.F.M., Martakis G.F.P., Jorritsma I.T.M. & Jagers op Akkerhuis G.A.J.M. 2003. Een karakterisering van bosbiotopen op basis van eigenschappen van geleedpotigen: resultaten van een enquête. Alterra-rapport 783.
- Sierens T. 2009. Zeldzame nachtvlinders in de Vlaamse Ardennen. Limoniet 2: 73-77.
- Tack G. & Blondé P. 2009. Dagvlinders van Bos t' Ename-Volkegembos en Vlaamse Ardennen. recente evolutie en relatie tot het beheer. Limoniet 2: 2-21.
- Thomaes A. & Cortens J. 2008. Rolrond vliegend hert ontdekt in de Vlaamse Ardennen. Limoniet 1: 38-39.
- Vandekerkhove K. & Van de Kerckhove P. 2001. Verkennend onderzoek naar de potentiële waarde van integrale bosreservaten voor het behoud van dood hout bewonende organismen (xylobionten). Bosreservaten Nieuws 1: 9-11.